

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

KULTÚRNA MAPA SLOVENSKA

PÔDA V ETNOGRAFICKOM POHĽADE:

Práca s pôdou, pestovanie plodín a agrárna kultúra Slovenska

Vybrané učebné texty

Katarína Slobodová Nováková

Trnava 2026

KULTÚRNA MAPA SLOVENSKA

PÔDA V ETNOGRAFICKOM POHLADE: Práca s pôdou, pestovanie plodín a agrárna kultúra Slovenska

Autorstvo:

prof. Mgr. Katarína Slobodová Nováková, PhD.

Recenzent:

Prof. RNDr. Peter Chrastina, PhD.

Vydanie učebných textov pre študentov vysokých škôl bolo schválené Edičnou radou Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Kultúrna mapa Slovenska © 2026 od Katarína Slobodová Nováková, UCM Trnava je licencovaná pod licenciou CC BY-NC-ND 4.0

Vydavateľ: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2026

Vydanie: prvé, <https://www.ucm.sk/sk/backend/publikacie/kulturna-mapa-slovenska-poda-etnografickom-pohlade-praca-podou-pestovanie-plodin-agrarna-kultura-slovenska.html>

Počet strán: 50

ISBN 978-80-572-0601-9

Kultúrna mapa Slovenska vznikla v rámci riešenia projektu Pôda v zrkadle vedy: prezentácia interdisciplinárnych výsledkov pre rozširovanie povedomia financovaného EÚ NextGenerationEU prostredníctvom Plánu obnovy a odolnosti SR v rámci projektu č. 09101-03-V04-00003.

Financované
Európskou úniou
NextGenerationEU

PLÁN [OBNOVY]

MINISTERSTVO
ŠKOLSTVA, VEDY,
VÝSKUMU A ŠPORTU
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Abstrakt

Predkladaná rozšírená štúdia formou učebných textov je súčasťou projektu PIDVE – Pôda v zrkadle vedy, interdisciplinárneho výskumného projektu riešeného na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave (UCM). Cieľom textov je analyzovať a systematizovať etnografický a etnologický pohľad na pôdu ako ústredný kultúrny fenomén slovenského vidieka – a to prostredníctvom kľúčových vedeckých štúdií (key studies) domácich bádateľov a dvoch vybraných štúdií. Kultúrna mapa Slovenska, budovaná v rámci projektu PIDVE, vychádza z poznatkov o regionálnej diferenciácii vzťahu slovenského roľníka k pôde: o spôsoboch jej získavania, obrábania, klčovania, osevných postupoch, pestovaní plodín, hospodárení s pôdnou úrodnosťou, chove hospodárskych zvierat viazanom na pôdu a s tým súvisiacej duchovnej a sociálnej kultúre.

Text identifikuje, analyzuje a kontextualizuje kľúčové vedecké príspevky piatich autorov: Petra Slavkovského, Jána Podoláka, Viery Urbancovej, Martina Priečka a Kataríny Slobodovej Novákovej – pričom každý z nich prispieva k poznaniu vzťahu pôda–kultúra z iného tematického a metodologického uhla. Spoločne tvoria základ pre etnograficky fundovanú kultúrnu mapu Slovenska so špecifickým zameraním na agrárnu kultúru.

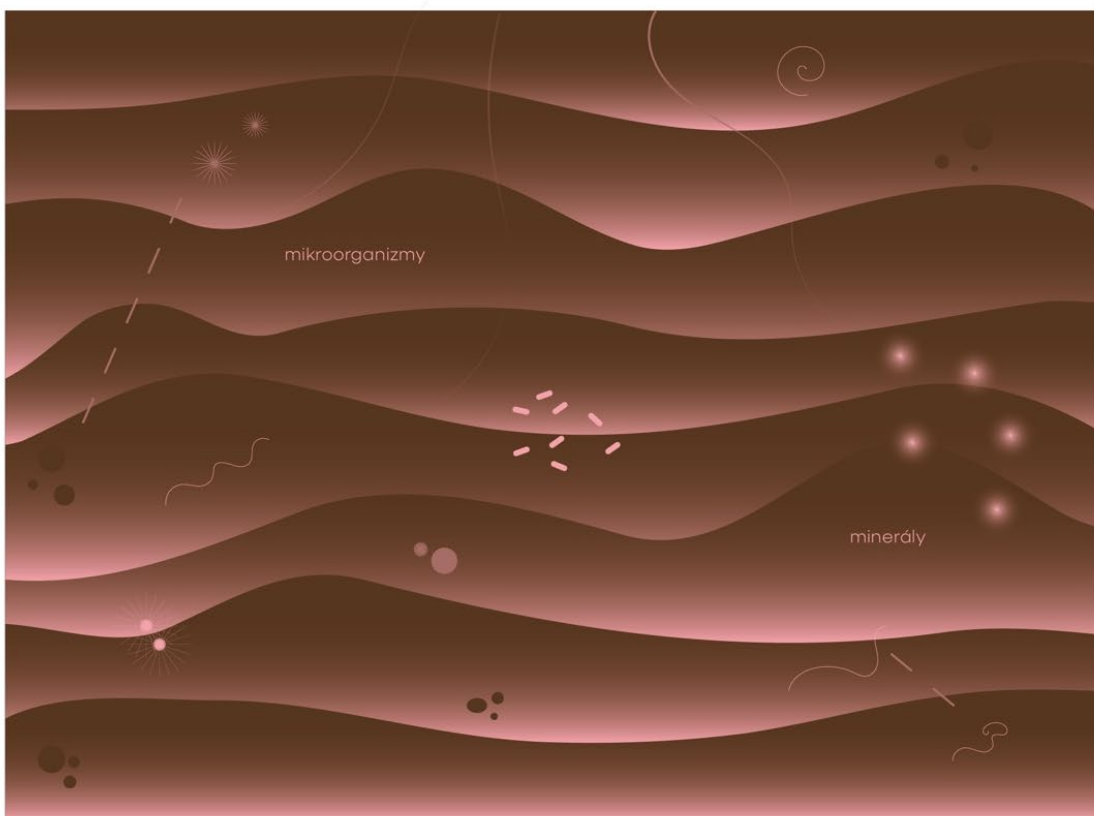
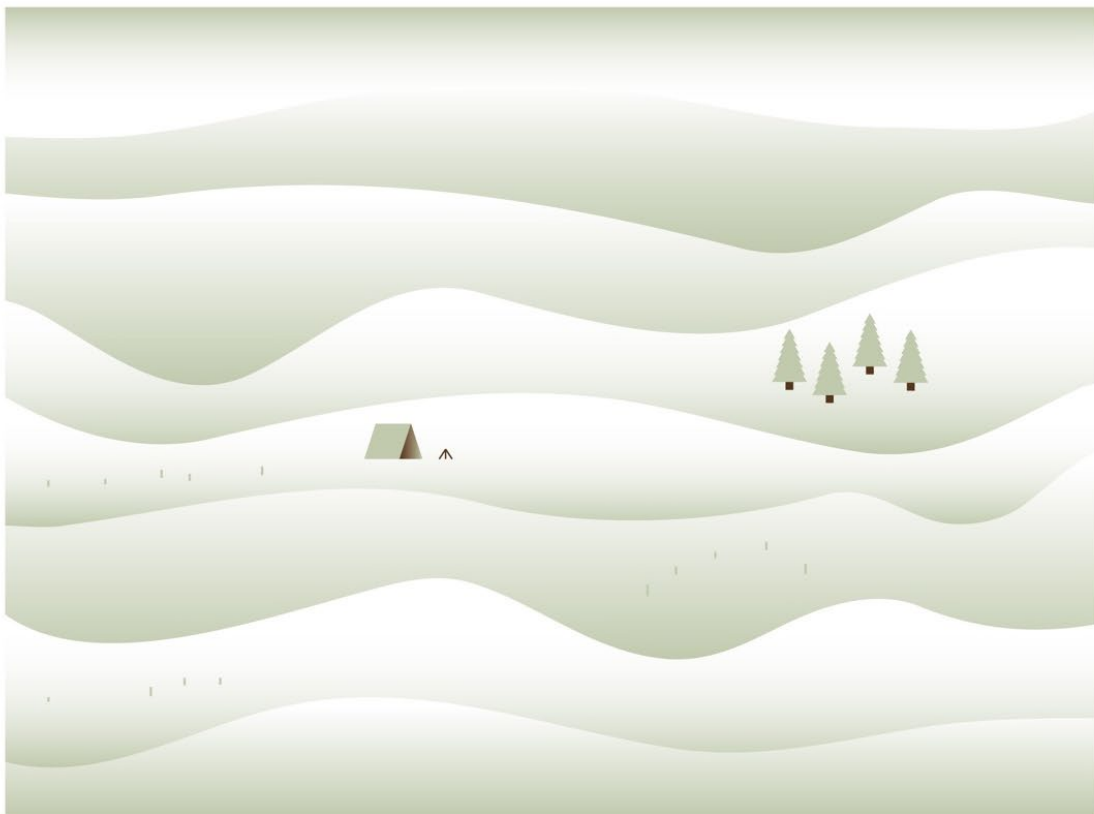
Kľúčové slová: pôda, agrárna kultúra, etnografia, kultúrna mapa Slovenska, pestovanie plodín, orba, práca na pôde, roľnícka kultúra, PIDVE

Abstract

This extended study forms part of the PIDVE – Soil Through the Lens of Science project, an interdisciplinary research initiative conducted at the University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava (UCM). The study aims to analyse and systematise ethnographic and ethnological perspectives on soil as a central cultural phenomenon of the Slovak countryside through the key scholarly works of leading Slovak researchers. The Cultural Map of Slovakia, developed within the PIDVE project, is based on knowledge of the regional diversity of Slovak farmers' relationships with the land, including practices of land acquisition, cultivation, forest clearance, crop rotation, crop production, soil fertility management, livestock breeding connected to agricultural land, and the associated spiritual and social dimensions of rural culture.

The study identifies, analyses, and contextualises the principal scholarly contributions of five authors—Peter Slavkovský, Ján Podolák, Viera Urbancová, Martin Priečko, and Katarína Slobodová Nováková—each of whom approaches the relationship between soil and culture from a distinct thematic and methodological perspective. Together, their work provides the foundation for an ethnographically informed Cultural Map of Slovakia with a particular focus on agrarian culture.

Keywords: soil, agrarian culture, ethnography, Cultural Map of Slovakia, crop cultivation, ploughing, agricultural labour, peasant culture, PIDVE.

Obsah

Úvod: Pôda ako kultúrny fenomén	7
1. Metodológia: Etnografický pohľad na pôdu a princípy kultúrneho mapovania	9
2. Peter Slavkovský – základný pilier etnografie agrárnej kultúry Slovenska	11
3. Ján Podolák – poľnohospodárstvo, pastierstvo a pôda v 20. storočí	14
4. Viera Urbancová – historické korene vzťahu k pôde a oševné systémy Slovenska	19
5. Martin Priečko – lazové osídlenie a osobitná kultúra práce na horskej pôde	23
6. Katarína Slobodová Nováková – pôda, vinohradníctvo a regionálna kultúra	25
7. Ďalší relevantní autori a pramene pre kultúrnu mapu pôdy Slovenska	29
8. Vzťah k pôde a jeho premeny na príklade prvej družstevnej obce na Slovensku- Ružindol	31
9. Vinohradníctvo, pôda a kultúrna krajina (na príklade malokarpatského regiónu)	35
10. Syntéza: Kontúry kultúrnej mapy pôdy Slovenska na základe key studies	44
11. Záver	47
Zoznam použitej literatúry a prameňov	48
Zoznam použitých fotografií	50

Úvod: Pôda ako kultúrny fenomén

*"Zaobchádzaj dobre s pôdou!
Nemáš ju od otcov, požičali ti ju deti."*

Staré indiánske príslovie

Pôda je v slovenskom etnografickom výskume nielen prírodným zdrojom, ale predovšetkým kultúrnou kategóriou – priestorom, na ktorom sa po stáročia formoval spôsob života, hodnotový systém, sociálne vzťahy a duchovná kultúra slovenského roľníctva. Vzťah človeka k pôde predstavuje jeden z najarchaickejších a zároveň najodolnejších fenoménov tradičnej kultúry: pretrvával napriek feudálnym obmedzeniam, agrárnym reformám, kolektivizácii a industrializácii.

Projekt PIDVE – Pôda v zrkadle vedy, interdisciplinárny výskum – si kladie za cieľ zmapovať tento vzťah komplexne a interdisciplinárne: z perspektívy prírodných vied (pedológia, geografia, ekológia), spoločenských vied (história) aj humanitných vied (etnológia, etnografia, kultúrna antropológia). Práve etnológia a etnografia zaujímajú v tomto projekte osobitné postavenie: ich dlhodobý terénny výskum a syntetické monografické spracovanie poskytujú najpodrobnejší obraz o kultúrnej diferenciácii vzťahu k pôde naprieč regiónmi Slovenska.

Kultúrna mapa Slovenska, ako jeden z kľúčových výstupov projektu PIDVE, musí preto nutne vychádzať z etnografického základu. Jej tematická vrstva venovaná pôde zahŕňa: historické spôsoby hospodárenia s pôdou (prielohové, dvojpoľné, trojpoľné hospodárenie), náradie na obrábanie pôdy (radlo, pluh, brána, motyka), pestovanie plodín v regionálnych variantoch (obilniny, strukoviny, zemiaky, ľan, konopa, vinič), chov hospodárskych zvierat v spojení s pôdnym fondom, a symbolické a rituálne prejavy vzťahu k pôde (zvyky pri orbe, sejbe, žatve).

Táto štúdia analyzuje, ktoré konkrétne vedecké práce domácich etnografov a etnológov sú pre budovanie takejto kultúrnej mapy najrelevantnejšie – a prečo. Na príklade dvoch vybraných štúdií práca ukazuje, ako sa mení vzťah k pôde v historickom kontexte vplyvom politických udalostí, a tiež vplyvom pestovania špecifických druhov plodín, v našom prípade viniča hroznorodého a ako to ovplyvňuje nielen krajinu, ale i človek a celú kultúru regiónu.

Obr. č.1: Okopávanie záhrady za domom ručnou malou motykou. Ružindol, 2007, foto: M. Plecho. archív autorky

Obr. č. 2: Pole s tekvicou pripravené na zber strojom. Ladice, 2012, foto: autorka

1. Metodológia: Etnografický pohľad na pôdu a princípy kultúrneho mapovania

1.1 Špecifickosť etnografického pohľadu na pôdu

Etnografia pristupuje k pôde odlišne ako pedológia alebo agronómia. Nezameriava sa na fyzikálno-chemické vlastnosti pôdy, ale na jej kultúrne dimenzie: na to, ako ľudia pôdu vnímajú, ako ju pomenúvajú, aké hodnoty jej pripisujú, ako s ňou pracujú a ako túto prácu organizujú sociálne a symbolicky.

Táto perspektíva je pre projekt PIDVE nenahraditeľná, pretože poskytuje odpovede na otázky, ktoré prírodné vedy nedokážu zodpovedať: Čo pôda znamenala pre roľníka? Ako bola pôda vnímaná v rôznych regiónoch Slovenska? Akú kultúrnu diferenciáciu vykazovalo hospodárenie s pôdou?

Etnografický výskum agrárnej kultúry sa historicky sústreďoval na tri hlavné oblasti: po prvé na materiálnu dimenziu (náradie, technológie obrábania, typy plodín a ich regionálne varianty), po druhé na sociálnu dimenziu (organizácia práce, kolektívne formy hospodárenia, rodina ako výrobná-hospodárska jednotka, vzájomná výpomoc susedov) a po tretie na symbolickú a duchovnú dimenziu (zvyky a obrady spojené s cyklom poľnohospodárskych prác, mágia úrodnosti, vzťah k pôde ako k živej bytosti).

1.2 Princípy etnografickej kultúrnej mapy zameranej na pôdu

Kultúrna mapa Slovenska so zameraním na pôdu a agrárnu kultúru pracuje s niekoľkými kľúčovými princípmi, ktoré vyplývajú z analýzy relevantnej vedeckej literatúry. Prvým je princíp regionálnej diferenciácie: agrárna kultúra Slovenska nebola homogénna. Pôdno-klimatické podmienky, historické osídlenie, typ vlastníctva pôdy a sociálna štruktúra viedli k výraznému regionálnemu členeniu. Kultúrna mapa musí tento pluralizmus zachytiť.

Druhým je princíp chronologického vrstvovania: vzťah k pôde sa menil v čase. Kultúrna mapa pracuje minimálne s tromi historickými vrstvami – archaickou (do 19. storočia), tradičnou (prvá polovica 20. storočia) a transformačnou (kolektivizácia po roku 1948 a postsocialistické obdobie). Tretím je princíp prepojenia materiálnej a symbolической dimenzie: technológia obrábania pôdy nemôže byť oddelená od rituálnej praxe a hodnotových orientácií, ktoré ju sprevádzali.

Obr. č.3: Cestou na kosenie lúk. Polomka, okr. Brezno, 1958, foto: J. Podolák, inv. Č. AN 008101, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

2. Peter Slavkovský – základný pilier etnografie agrárnej kultúry Slovenska

"Pluhom krájať ako chlieb zem, Bohom darovanú."

Milan Rúfus

2.1 Vedecký profil a orientácia na pôdu a agrárnu kultúru

Peter Slavkovský (Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Bratislava) je najvýznamnejší slovenský etnograf, špecializujúci sa na agrárnu kultúru. Jeho vedecký záujem sa sústreďoval predovšetkým na tradičnú agrárnu kultúru a predindustriálne spôsoby hospodárenia s pôdou, ich prírodné, historické a hospodársko-sociálne kontexty. Práve Slavkovský systematicky zmapoval celý komplex vzťahu slovenského roľníka k pôde – od spôsobov jej získavania a obrábania cez pestovanie plodín až po sociálne formy organizácie poľnohospodárskej práce a rituálne prejavy vzťahu k pôde.

Slavkovský bol redaktorom a spoluautorom Etnografického atlasu Slovenska (1990), ktorý predstavuje doteraz najkomplexnejšiu priestorovú vizualizáciu agrárno-kultúrnych javov na území Slovenska. Bol tiež vedúcim autorského kolektívu Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska (1995), kde pôda, poľnohospodárstvo a agrárna kultúra zaujímajú ústredné miesto.

2.2 Kľúčové diela pre kultúrnu mapu – pôda a agrárna práca

Roľník a jeho práca. Tradície poľnohospodárskej výroby slovenského ľudu (VEDA, 1988/1989)

Toto dielo je základným referenčným prameňom pre štúdium práce na pôde z etnografického hľadiska. Slavkovský sa v ňom zameriaval predovšetkým na vývoj spôsobu pestovania obilnín – od príchodu Slovanov na územie Slovenska až po socialistickú kolektivizáciu. Kniha je rozdelená do dvoch tematicky prepojených celkov: prvý sleduje historické aspekty hospodárenia na pôde (orná pôda, oševné postupy, typy plodín, ich regionálna diferenciácia), druhý skúma vývoj poľnohospodárskeho náradia a organizáciu práce v jej sociálnom kontexte (rodina roľníka ako výrobo-hospodárska jednotka, formy vzájomnej výpomoci).

Pre kultúrnu mapu Slovenska je táto monografia kľúčová najmä z troch dôvodov: po prvé poskytuje dáta o regionálnej distribúcii typov orného náradia (radlo verus pluh v rôznych oblastiach), po druhé mapuje geografickú diferenciáciu oševných postupov a pestovaných plodín, a po tretie zachytáva sociálne formy organizácie poľnohospodárskej práce v rôznych regiónoch Slovenska.

Tradičná agrárna kultúra Slovenska. Pestovanie poľnohospodárskych plodín – regionálne a technologické aspekty (VEDA, 1998)

Táto monografia je špecificky zameraná na regionálne a technologické aspekty pestovania plodín. Slavkovský v nej detailne dokumentuje, aké plodiny sa pestovali v jednotlivých oblastiach Slovenska, akými technológiami a na akej pôde. Práca priamo korešponduje s potrebami projektu PIDVE: poskytuje etnograficky fundovaný obraz o regionálnych plodino-kultúrnych vzorcoch, ktoré odrážajú prírodné podmienky (kvalitu a charakter pôdy, nadmorskú výšku, klimatické faktory) aj historické a sociálne determinanty hospodárenia.

Štúdia zachytáva napríklad regionálnu špecifickosť pestovania: dominanciu obilnín na Podunajskej nížine, zemiakárske oblasti v hornatejších regiónoch (Orava, Kysuce), vinohradníctvo v Malých Karpatoch a Tokajskej oblasti, pestovanie ľanu a konopy vo vybraných regiónoch, či osobitosti karpatského poľnohospodárstva. Tieto dáta sú ideálnym základom pre tematickú vrstvu kultúrnej mapy venovanú pestovaniu plodín.

Agrárna kultúra Slovenska – premeny v čase (VEDA, 2002)

Monografia zachytáva dlhodobé premeny agrárnej kultúry slovenského vidieka v 20. storočí. Z hľadiska projektu PIDVE je cenná predovšetkým tým, že dokumentuje transformáciu vzťahu k pôde: od tradičného roľníckeho hospodárenia cez kolektivizáciu po postsocialistické zmeny. Slavkovský analyzuje, ako sa menili spôsoby obrábania pôdy, typy náradia, organizácia práce a vzťah roľníka k pôde v kontexte sociálno-politických premien. Kultúrna mapa tak môže zachytiť nielen statický obraz agrárnej kultúry, ale aj jej temporálnu dynamiku.

Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe (VEDA, 2009)

Táto monografia rozširuje perspektívu za hranice Slovenska a sleduje tradičnú agrárnu kultúru Slovákov v diaspórnych prostrediach strednej a južnej Európy (Dolná zem, Balkán). Pre kultúrnu mapu Slovenska je relevantná ako komparatívny základ: porovnaním s inými prostrediami umožňuje identifikovať, čo je na agrárnej kultúre Slovenska špecifické a čo zdieľa so širším karpatsko-panónskym kultúrnym areálom. Slavkovský tu dokumentuje aj historické technológie obrábania pôdy od žiarového poľnohospodárstva cez prielohové hospodárenie až po trojpoľný systém.

Svet roľníka. Agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického výskumu (2011)

Syntetizujúca práca, ktorá sumarizuje Slavkovského celoživotné bádanie o agrárnej kultúre Slovenska. Pre projekt PIDVE je dôležitá ako metodologická reflexia: Slavkovský v nej formuluje, čo rozumie pod pojmom agrárna kultúra a aké sú metodologické prístupy k jej skúmaniu. Táto reflexia je základom pre konceptualizáciu tematickej vrstvy kultúrnej mapy venovanej pôde.

Obr.č.4: Sušenie sena, Ruské okr. Humenné, 1975, foto: J. Podolák, inv .č. AD007163, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Etnografický atlas Slovenska (VEDA, 1990) – redaktor a spoluautor

Atlas predstavuje doteraz najambicióznejší pokus o priestorové zachytenie etnografických javov na území Slovenska. Z hľadiska projektu PIDVE ide o priamy predchodca digitálnej kultúrnej mapy. Atlas obsahuje mapy distribúcie orného náradia, osevných postupov, typov hospodárskych stavieb, tradičných plodín a mnohých ďalších agrárno-kultúrnych javov. Slavkovský bol jedným z jeho kľúčových tvorcov, pričom práve témy súvisiace s pôdou a poľnohospodárskymi prácami tvorili jadro atlasu.

3. Ján Podolák – poľnohospodárstvo, pastierstvo a pôda v 20. storočí

Najprv sa musíš do toho kraja zamilovať, musí sa ti páčiť a musíš tam rád chodiť. A rád skúmať. A mať rád tých ľudí, ktorých skúmaš a správať sa k nim, ako k svojim blízkym. Až vtedy to budeš robiť dobre.

(Ján Podolák z dokumentárneho cyklu osobnosti slovenskej etnológie)

3.1 Vedecký profil a vzťah k téme pôdy

Prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc. – zakladateľ Katedry etnológie UCM Trnava a emeritný profesor – sa ako jeden z najproduktívnejších slovenských etnológov 20. storočia systematicky venoval poľnohospodárstvu, pastierstvu a vzťahu slovenského ľudu k pôde. Osobitná hodnota jeho výskumov spočíva v dlhodobom terénnom zbere dát, ktorý realizoval v mnohých regiónoch Slovenska, ale aj v karpatsko-balkánskom priestore.

Obr.č.5: Cestou pre seno s rebrinovým vozom, Polomka, okr. Brezno – 1958, foto: J. Podolák, inv.č. AN008170, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Podolák skúmal pôdu predovšetkým v dvoch vzájomne previazaných dimenziách: v dimenzii poľnohospodárskej (pestovanie plodín, hospodárenie s pôdou, pracovné náradie a technológie) a v dimenzii pastiersko-dobytkárskej (využívanie pôdy – pasienkov, lazov, kopaníč – na chov hospodárskych zvierat). Obe dimenzie sú pre projekt PIDVE mimoriadne relevantné, pretože odrážajú dve hlavné stratégie využívania pôdy v tradičnej spoločnosti.

Obr.č.6: Vozenie hnoja na pole na voze. Dolná Súča okr. Trenčín, 1962, foto: J. Podolák, Inv.č. AN012637, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

3.2 Kľúčové diela pre kultúrnu mapu – pôda a poľnohospodárstvo

Pestovanie poľnohospodárskych plodín a chov hospodárskych zvierat na Slovensku od polovice 19. do polovice 20. storočia (In: Agrikultúra 4, 1965, s. 29–77)

Táto rozsiahla syntetická štúdia je jedným z prvých systematických etnografických spracovaní poľnohospodárskej kultúry Slovenska v dlhodobej perspektíve. Podolák v nej dokumentuje, ako sa menili spôsoby pestovania plodín a chovu zvierat v kontexte sociálno-hospodárskych zmien v sledovanom storočnom období. Pre kultúrnu mapu PIDVE poskytuje cenné dáta o stave agrárnej kultúry na prelome 19. a 20. storočia – teda v období, keď tradičné spôsoby hospodárenia s pôdou ešte neboli zásadne narušené modernizačnými procesmi. Štúdia je dodnes citovaná v encyklopedických heslách o poľnohospodárstve, príprave pôdy, osevných postupoch, pastierstve a jednotlivých plodinách.

Tradičné poľnohospodárstvo na Slovensku (VEDA, 2003/2008)

Táto dlho očakávaná etnologická syntéza reprezentuje najkomplexnejšie Podolákov spracovanie témy poľnohospodárstva. Monografia zachytáva tradičné spôsoby získavania pôdy (odlesňovanie, klčovanie, žiarové poľnohospodárstvo), jej obrábania (orba, bránenie, hnojenie), pestovania poľnohospodárskych plodín (obilniny, strukoviny, okopaniny, technické plodiny), ich zberu a uskladňovania. Ide o de facto encyklopedické spracovanie celého poľnohospodárskeho cyklu, zasadeného do regionálneho kontextu Slovenska.

Pre projekt PIDVE je táto práca kľúčovým zdrojom pre tematickú vrstvu kultúrnej mapy venovanú pracovnému cyklu na pôde. Podolák v nej dokumentuje regionálne rozdiely vo všetkých fázach poľnohospodárskeho cyklu – od prípravy pôdy cez sejbu a ošetrovanie porastov až po žatvu a uskladnenie. Monografia je uložená v Univerzitetnej knižnici UCM v Trnave.

Tradičné ovčiarstvo na Slovensku (VEDA, 1982)

Aj keď je táto monografia primárne zameraná na pastierstvo, je pre kultúrnu mapu zameranú na pôdu mimoriadne relevantná. Ovčiarstvo totiž predstavovalo osobitný spôsob využívania pôdy – predovšetkým horských pasienkov, kopaníc a sezónnych pôdnych zdrojov. Podolák dokumentuje, ako pastierstvo formovalo krajinu a pôdne hospodárstvo v hornatých oblastiach Slovenska (Podpoľanie, Orava, Horehroní, Kysuce). Pre kultúrnu mapu tak poskytuje vrstvu o využívaní marginálnej poľnohospodárskej pôdy – pasienkov a lúk.

Porovnávacie karpatsko-balkánske štúdie o agrikultúre

Podolák realizoval rozsiahle terénne výskumy v karpatsko-balkánskom areáli (Poľsko, Ukrajina, Rumunsko, Srbsko, Čierna Hora, Macedónsko, Bulharsko). Výsledky, publikované v domácich aj zahraničných periodikách, poskytujú komparatívny kontext pre kultúrnu mapu Slovenska: umožňujú identifikovať, ktoré agrárne kultúrne vzorce sú typicky slovenské (resp. karpatské) a ktoré sú výsledkom širších migračných a kultúrnych procesov.

Obr. č. 7: Salaš pod Tatrami, Spišská Belá, Poprad , 1961, foto: J. Podolák, Inv.č. AN011185, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Obr.č. 8: Sťahovanie sena v zime. Belá, okr. Martin – 1962, foto: J. Podolák, inv.č. AN011874, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

4. Viera Urbancová – historické korene vzťahu k pôde a oševné systémy Slovenska

4.1 Vedecký profil a zameranie na historickú perspektívu

Viera Urbancová prispela k etnografii agrárnej kultúry Slovenska predovšetkým z historickej a metodologickej perspektívy. Jej práce sú kľúčové pre pochopenie dlhodobého vývoja hospodárenia s pôdou na Slovensku a pre identifikáciu archaických foriem poľnohospodárstva, ktoré prežívali v okrajových regiónoch ešte v 20. storočí. Pre projekt PIDVE a jeho kultúrnu mapu sú tieto práce nevyhnutné pre historickú vrstvu mapy.

4.2 Kľúčové diela pre kultúrnu mapu – pôda a historická agrárna kultúra

Príčiny pretrvávania archaických poľnohospodárskych foriem v niektorých oblastiach Slovenska (Slovenský národopis, 8, 1960, s. 255–267)

Táto štúdia je z hľadiska kultúrnej mapy pôdy mimoriadne cenná. Urbancová v nej skúma, prečo v niektorých oblastiach Slovenska (predovšetkým v hornatých a okrajových regiónoch) pretrvávali archaické spôsoby hospodárenia s pôdou oveľa dlhšie ako v iných oblastiach. Identifikuje faktory, ktoré konzervovali zastaralé poľnohospodárske technológie: geografická izolácia, chudoba, nedostatok ornej pôdy, typ vlastníctva a sociálna štruktúra komunit. Pre kultúrnu mapu je táto štúdia kľúčová pre pochopenie nerovnomernosti agrárno-kultúrneho vývoja naprieč regiónmi Slovenska.

K problematike osevných postupov na Slovensku (Slovenský národopis, 18, 1970, s. 3–38)

Rozsiahla syntetická štúdia venovaná osevným postupom – teda spôsobom, akými roľníci hospodárili s úrodnosťou ornej pôdy cez striedanie plodín a využívanie úhoru. Urbancová dokumentuje regionálnu diferenciaciu osevných systémov (prielohové, dvojpoľné, trojpoľné hospodárenie) a ich geografickú distribúciu na území Slovenska. Pre kultúrnu mapu PIDVE táto práca priamo poskytuje geograficky lokalizované dáta o typoch poľnohospodárskych systémov: v akých oblastiach prevládalo dvojpoľné hospodárenie (Orava, kde oziminy nebolo možné pestovať pre klimatické podmienky), kde sa udržalo trojpoľné a kde a prečo pretrvávalo prielohové. Táto štúdia je dodnes základnou referenciou pri encyklopedických heslách o osevných postupoch.

Obr.č. 9: Orba pluhom so záprahom, Dolná Súča okr. Trenčín, 1963, foto: J. Podolák, Inv.č. AN 020089, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Poľnohospodárstvo a chov dobytká (In: Slovensko – Ľud II. časť. Bratislava: Obzor, 1975, s. 755–800)

Táto rozsiahla syntetická kapitola v kolektívnom diele Slovensko – Ľud predstavuje jedno z najkomplexnejších etnografických spracovaní poľnohospodárstva a chovu dobytká na Slovensku do polovice 20. storočia. Urbancová v nej systematicky spracováva všetky aspekty roľníckeho hospodárenia s pôdou: typy pôdy a hospodárskych sústav, orné náradie, oševné systémy, pestované plodiny, žatevné práce a chov hospodárskych zvierat viazaný na pôdne zdroje. Táto práca je základnou referenciou, na ktorú sa odvolávajú všetky neskoršie syntetické práce o agrárnej kultúre Slovenska – vrátane prác Slavkovského a Podoláka.

Počiatky slovenskej etnografie (1970) a Slovenská etnografia v 19. storočí (1987)

Urbancovej dejinné práce sú pre projekt PIDVE relevantné aj z pohľadu histórie poznania pôdy. Sledujú, ako sa v 18. a 19. storočí formoval vedecký záujem o hospodárenie s pôdou, aké boli prvé systematické opisy poľnohospodárskej kultúry Slovenska (Matej Bel, Juraj Fándly, Samuel Jurkovič) a ako sa etnografický pohľad na pôdu postupne vyčlenil z vlastivedného a národno-obrodného diskurzu. Pre kultúrnu mapu sú tieto práce dôležité pre identifikáciu historických prameňov, z ktorých možno čerpať dáta o agrárnej kultúre starších epoch.

Obr. č. 10: Nosenie sena v plachte na chrbte. Polomka, okr. Brezno, 1958, foto: J. Podolák, inv. č.

AN 008104, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Obr.č.11: Hrabanie sena, Vyšná Boca okr. Liptovský Mikuláš, 1970, foto: J. Podolák, inv.č. AD 002593, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

5. Martin Priečko – lazové osídlenie a osobitná kultúra práce na horskej pôde

5.1 Vedecký profil a zameranie na marginálnu pôdu

Doc. PhDr. Martin Priečko, PhD. (KETNO FF UCM Trnava) sa venuje špecifickej forme vzťahu k pôde, ktorá je pre slovenský kultúrny priestor charakteristická a z európskeho hľadiska pozoruhodná: lazovému a kopaničiarskemu osídleniu. Lazy a kopanice predstavujú historickú formu získavania novej ornej a pasienkovej pôdy klčovaním a odlesňovaním vo vyšších polohách. Táto forma hospodárenia s pôdou – typická pre Kysuce, Oravu, Podpoľanie, Hont a Gemer – vytvorila osobitú kultúrnu krajinu a svojský spôsob života, ktorý Priečko dlhodobo skúma od roku 1998.

Z hľadiska kultúrnej mapy pôdy sú Priečkove výskumy nenahraditeľné pre oblasť rozptýleného osídlenia: dokumentujú, ako sa život na horskej, marginálnej pôde líšil od hospodárenia na úrodnej rovine, aké špeciálne techniky obrábania takejto pôdy boli vyvinuté, ako ovplyvnila pôda sociálnu štruktúru a každodenný život lazníkov.

5.2 Kľúčové diela pre kultúrnu mapu – pôda a lazové osídlenie

Socioekonomické perspektívy rozptýleného osídlenia na Slovensku: komparácia lokalít Málinec, Nesluša a Valaská Belá (UCM Trnava, 2015)

Monografia komparuje tri lokality rozptýleného osídlenia z rôznych geografických oblastí Slovenska. Z hľadiska pôdy a jej kultúrneho využívania je kľúčový predovšetkým materiál o spôsoboch hospodárenia na lazovej pôde: klčovanie (získavanie novej ornej pôdy z lesa a krovín), žiarenie (vypaľovanie drevného porastu), základné technológie obrábania strmej a ťažko prístupnej pôdy, pestovanie plodín vhodných pre kopaničiarske podmienky (ovos, raž, zemiaky), chov hospodárskych zvierat na lazoch a sociálno-ekonomické aspekty marginálneho hospodárenia.

Práca priamo preukazuje kultúrnu diverzitu vzťahu k pôde: Málinec (novohradský gemer), Nesluša (kysucká oblasť) a Valaská Belá (hornonitrianska oblasť) vykazujú pri všetkých podobnostiach zásadné kultúrne rozdiely v spôsoboch hospodárenia s pôdou, čo potvrdzuje potrebu granulárneho prístupu pri budovaní kultúrnej mapy.

Spoločensko-politické zmeny po roku 1948 a ich dopad na spôsob života obyvateľov lazov (2003)

Štúdia analyzuje, ako kolektivizácia a socialistická agrárna politika po roku 1948 zasiahla do tradičných spôsobov hospodárenia s lazovou pôdou. Pre kultúrnu mapu PIDVE je relevantná pre transformačnú vrstvu: dokumentuje zánik tradičných foriem súkromného hospodárenia na lazoch, opúšťanie okrajovej pôdy a depopuláciu lazových oblastí. Tieto procesy výrazne zmenili kultúrnu krajinu a vzťah k pôde v rozptýlenom osídlení.

Kysuckí vrcháři. Monografia spôsobu života obyvateľov rozptýleného osídlenia dolných Kysúc (projekt FPU)

Syntetizujúca monografia o kysuckých lazníkoch zachytáva komplexný obraz hospodárenia na horskej pôde v kysuckej oblasti. Pre kultúrnu mapu PIDVE poskytuje detailné lokalizačné a kultúrno-deskriptívne dáta o jednej z najdôležitejších oblastí kopaničiarskeho osídlenia Slovenska. Osobitná pozornosť je venovaná technológiám obrábania strmej kysuckej pôdy, pestovaniu tradičných plodín (ovos, raž, zemiaky, kapusta) a chovu hospodárskych zvierat na lazoch.

Obr. č. 12: Vyšná Boca okr. Liptovský Mikuláš, 1959, foto: J. Podolák, inv. č. AN014944, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

6. Katarína Slobodová Nováková – pôda, vinohradníctvo a regionálna kultúra

6.1 Vedecký profil a zameranie na pôdu v kontexte konkrétnych kultúrnych regiónov

Prof. Mgr. Katarína Slobodová Nováková, PhD. (rektorka UCM Trnava, KETNO FF UCM) sa vo vedeckej oblasti sústreďuje na tradičnú agrárnu kultúru so špecifickým zameraním na vinohradníctvo a vinárstvo – teda na formu hospodárenia s pôdou typickú pre malokarpatský a tokajský región. Zároveň sa venuje transformačným procesom, ktoré zmenili vzťah k pôde v 20. storočí (kolektivizácia, privatizácia), kulinárnej kultúre ako odraz pôdneho bohatstva regiónov a regionálnej kultúre vo všeobecnosti.

Pre projekt PIDVE je Slobodová Nováková kľúčovým autorom predovšetkým pre vrstvu kultúrnej mapy venovanú vínnej kultúre a špecifickým pôdno-kultúrnym regiónom – oblastiam, kde charakter pôdy priamo determinoval špecifickú kultúru: vinohradnícke svah Malých Karpát, tatranské horské prostredie (tatranskí nosiči), malokarpatské lesy (modranské lesy).

6.2 Kľúčové diela pre kultúrnu mapu – pôda, plodiny a regionálna kultúra

Vinohradníctvo a vinohradníci v procesoch transformácií (UCM Trnava, 2009)

Monografia analyzuje premeny vinohradníctva – špecifickej formy poľnohospodárskej práce s pôdou – v malokarpatskom regióne. Vinohradníctvo ako kultúrny fenomén je silne viazané na konkrétny typ pôdy (piesčito-hlinitá pôda na svahoch Malých Karpát, spraše) a mikroklimu. Slobodová Nováková dokumentuje, ako sa menila práca na vinebniciach, typy odrôd hrozna, technológie spracovania pôdy vo vinici a sociálne organizovanie vinohradníckych komunít. Pre kultúrnu mapu pôdy táto práca poskytuje príkladnú štúdiu pôda–kultúra–identita: vinohradnícka pôda sa stala základom lokálnej identity v malokarpatských obciach.

Obr.č.13: Vinohradnícka búda na výrobu a uskladnenie vína. Kostolany pod Tribečom, 2012, foto: autorka

6.3 Kľúčové diela pre kultúrnu mapu – pôda, plodiny a regionálna kultúra

Vinohradníctvo a vinohradníci v procesoch transformácií (UCM Trnava, 2009)

Monografia analyzuje premeny vinohradníctva – špecifickej formy poľnohospodárskej práce s pôdou – v malokarpatskom regióne. Vinohradníctvo ako kultúrny fenomén je silne viazané na konkrétny typ pôdy (piesčito-hlinitá pôda na svahoch Malých Karpát, spráše) a mikroklimu. Slobodová Nováková dokumentuje, ako sa menila práca na vinebniciach, typy odrôd hrozna, technológie spracovania pôdy vo vinici a sociálne organizovanie vinohradníckych komunít. Pre kultúrnu mapu pôdy táto práca poskytuje príkladnú štúdiu pôda–kultúra–identita: vinohradnícka pôda sa stala základom lokálnej identity v malokarpatských obciach.

Kulinárna kultúra regiónov Slovenska (spoluautorka Rastislava Stoličná-Mikolajová, VEDA)

Hoci je táto publikácia primárne zameraná na kulinárnu kultúru, pre projekt PIDVE je relevantná ako nepriamy doklad vzťahu pôda–plodina–kultúra. Autorky analyzujú tradičnú kuchyňu v 22 regiónoch Slovenska, pričom regionálna diferenciácia kuchyne priamo odráža diferenciáciu poľnohospodárskej produkcie – a tá je determinovaná charakterom pôdy a klimatickými podmienkami. Zemiakové jedlá v hornatých oblastiach, obilnové v nížinách,

vinohradnícke v Malých Karpatoch – tieto kultúrno-kulinárne vzorce sú dokladom hlbokého prepojenia medzi pôdou a kultúrnou identitou regiónov.

Obr.č.14: Dozretá špaldová pšenica, 2010, Liptovská Teplička, foto: autorka

Tatranskí nosiči (UCM Trnava, 2008)

Monografia o tatranských nosičoch zachytáva špecifickú socioprofesnú skupinu, ktorá sa formovala v podhorskom a horskom prostredí Tatier. Aj táto práca súvisí s témou pôdy: tatranské prostredie s minimom ornej pôdy prinútilo tamojšie obyvateľstvo hľadať alternatívne zdroje obživy – jedným z nich bola nosičská služba. Pre kultúrnu mapu pôdy ide o príkladnú štúdiu o tom, ako nedostatok úrodnej pôdy formoval kultúrnu adaptáciu a vznik osobitých profesijných skupín.

Príbeh modranských lesov (spoluautorka A. Petrakovičová Šikulová, Modra, 2020)

Táto publikácia dokumentuje historický vzťah obyvateľov Modry a okolia k lesnej pôde. Lesy boli v tradičnej spoločnosti neoddeliteľnou súčasťou pôdneho hospodárstva: poskytovali drevo, palivo, lesné plodiny a rozšírenie pastevných plôch. Pre kultúrnu mapu pôdy táto práca doplnkovo zachytáva dimenziu lesnej (nie ornej) pôdy ako kultúrneho zdroja v malokarpatskom regióne.

Obr.č.15: Spoločné pílenie dreva rodinou Huncokárov. Modra-Zochova chata. Archív autorky.

7. Ďalší relevantní autori a pramene pre kultúrnu mapu pôdy Slovenska

7.1 Autori zo Slovenska

Okrem piatich primárnych autorov existujú ďalšie kľúčové práce, ktoré je potrebné zaradiť do bibliografickej bázy projektu PIDVE v súvislosti s témou pôda – etnografia – kultúrna mapa.

Ján Botík je spolueditorom Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska (s Petrom Slavkovským, VEDA, 1995), ktorá obsahuje základné encyklopedické heslá o poľnohospodárskych témach (pôda, orba, oševné postupy, pluh, radlo, konkrétne plodiny). Rastislava Stoličná-Mikolajová je spoluautorkou Kulinárnej kultúry regiónov Slovenska a odborníčkou na stravovanie v kontexte regionálnych poľnohospodárskych zdrojov. Jej práce dokumentujú, ako sa pôdno-klimatické podmienky premietli do regionálnych stravovacích tradícií. Pavel Horváth a jeho monografia Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia (1963) poskytuje historický základ o vzťahu poddanského ľudu k pôde – kľúčový pre historickú vrstvu kultúrnej mapy. Juraj Hyčko (Orné náradie. Zbierky v SNM Martine a v múzeách na Slovensku, 1967) dokumentoval orné náradie, ktoré je primárnym nástrojom spracovania pôdy.

7.2 Encyklopedické a atlasové pramene

Pre kultúrnu mapu pôdy sú okrem monografií kľúčové aj encyklopedické a atlasové pramene. Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska (Botík – Slavkovský, 1995) obsahuje desiatky hesiel priamo súvisiacich s pôdou a poľnohospodárstvom: pôda, orba, radlo, pluh, brána, motyka, kopanice, oševný postup, úhor, trojpoľné hospodárenie, prielohové hospodárenie, obilniny, strukoviny, zemiaky, ľan, konopa, vinohradníctvo a ďalšie. Etnografický atlas Slovenska (VEDA, 1990), redakcia Slavkovský a kol., poskytuje priestorovú vizualizáciu agrárno-kultúrnych javov – ide o priamy predchodca digitálnej kultúrnej mapy PIDVE. Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru (www.ludovakultura.sk) sprístupňuje elektronickú encyklopédiu ľudovej kultúry, ktorej mnohé heslá sú priamo citované z prác Slavkovského, Podoláka a Urbancovej.

Obr.č. 16: Bača hrá na fujare pred svojim bačovskou kolibou, Badín, okr. Banská Bystrica – 1961, foto: J. Podolák, inv.č. AN 011664, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

8. Vzťah k pôde a jeho premeny na príklade prvej družstevnej obce na Slovensku- Ružindol

Prípadová štúdia č.1

Poľnohospodárstvo v Ružindole – tradícia a štruktúra pred kolektivizáciou

Ružindolský chotár tvorí súčasť trnavského regiónu, ktorý svojimi pôdnymi a klimatickými podmienkami patrí k najúrodnejším oblastiam na Slovensku. Od najstarších čias sa obyvatelia obce živili pestovaním poľnohospodárskych plodín a nížinným chovom hospodárskych zvierat. Získané pestovateľské a chovateľské skúsenosti roľníci odovzdávali z pokolenia na pokolenie, čím sa v poľnohospodárstve tejto oblasti vytvárali hlboké tradície.

Napriek tomu, že úroveň roľníckeho gazdovania bola v období feudalizmu postupne ovplyvňovaná vyspelejšou agrotechnikou z veľkostatkov a od druhej polovice 18. storočia aj poľnohospodárskou osvetou, niektoré prastaré spôsoby obrábania pôdy pretrvávali v roľníckej praxi až do polovice 20. storočia, keď bol tento stáročný proces prerušený socialistickou kolektivizáciou poľnohospodárstva.

Pre Ružindol bolo z hľadiska vlastníctva pôdy charakteristické, že v chotári obce nejestvoval veľkostatok. Všetku pôdu obrábali roľníci individuálne vo vlastnej réžii. V období feudalizmu pracovali na pôde ako sedliaci poddaní mestu Trnava, po zrušení poddanstva obrábali pôdu ako slobodní vlastníci. Absencia veľkostatku poskytovala majetnejším roľníkom možnosť dosiahnuť ekonomickú sebestačnosť a vyšší spoločenský status, kým pre bezzemkov a malých roľníkov znamenala predovšetkým núdzu o pracovné príležitosti.

Podľa súpisu pôdy z roku 1896 meral chotár obce 2 545 jutár, z toho orná pôda tvorila viac ako 2 372 jutár, vinice vyše 30 jutár, lúky asi 23 jutár, záhrady 20 jutár a pasienky 20 jutár. Sociálna štruktúra obyvateľstva sa odrážala v majetkovej diferenciácii: bohatší roľníci (sedliaci, gazdovia) hospodárili na celých usadlostiach (asi 16 ha), „poloviční“ sedliaci disponovali okolo 8 ha pôdy a tzv. hoštáci či želiari obrábali iba malú výmeru, alebo nemali pôdu vôbec a živili sa nádenickou prácou na poliach a vo vinohradoch majetnejších spoluobčanov.

Hlavnými pestovanými plodinami boli obilniny (pšenica, jačmeň), cukrová repa, ku ktorej pestovaniu podnecoval rozvoj cukrovarníckeho priemyslu v trnavskom regióne, a ďalej zemiaky, kapusta a zelenina na vlastnú spotrebu. Popri poľnom hospodárstve malo v obci historicky osobitné miesto vinohradníctvo, ktoré tvorilo dôležitú súčasť agrárnej kultúry a dlhé stáročia spoluutváralo charakter každodenného života Ružindolčanov.

Kolektivizácia poľnohospodárstva a vznik JRD Ružindol

Všeobecný kontext kolektivizácie na Slovensku

Kolektivizácia slovenského vidieka prebiehala v dvoch vlnách: v rokoch 1949–1955 a 1955–1960. Vo svojej podstate znamenala štátom iniciovaný, riadený a vynucovaný proces premeny roľníckej malovýroby na poľnohospodársku veľkovýrobu na družstevnom princípe. Z hľadiska kultúrneho vývinu predstavovala hlbokú diskontinuitu nielen v samotnej agrárnej kultúre, ale aj v ďalších oblastiach kultúry vidieckeho obyvateľstva. Teoretickým základom kolektivizácie bol Leninov družstevný plán, v praxi sa však zásada dobrovoľnosti od počiatku nerešpektovala – roľníci boli k vstupu do JRD nútení prostredníctvom narastajúcich kontingentov, politického tlaku a priamych represíí.

Vznik JRD v Ružindole

V júni 1949 sa na podnet IX. zjazdu KSČ zišli v Ružindole členovia obecnej organizácie KSS spolu s členmi strojového a mliekarenského družstva, aby sa zlúčili a vytvorili jednotné roľnícke družstvo. Tento zámer sa stal skutočnosťou 28. júna 1949. Zakladajúce JRD malo 129 členov a funkciou prvého predsedu bol poverený František Šalgovič, ktorý na toto miesto odstúpil z funkcie predsedu MNV a zotrval v nej prvých desať.

V priebehu päťdesiatych rokov dochádzalo k prudkým výkyvom v členskej základni: z družstva odišla postupne asi polovica zakladajúcich členov a v roku 1959 malo JRD len 67 členov. V nasledujúcich rokoch sa situácia stabilizovala a ružindolské JRD sa zaradilo medzi prosperujúce súbory v trnavskom regióne.

Priebeh kolektivizácie a odpor roľníkov

O nedobrovoľnom charaktere kolektivizácie v Ružindole svedčí príhoda zaznamenaná v Obecnej kronike z roku 1952: ženy i muži sa pokúšali zabrániť traktoristom pri rozorávaní medzí zahataním cesty vlastnými telami. Rozorávanie medzí bolo symbolickým aktom definitívnej likvidácie súkromného hospodárenia a roľníci ho vnímali ako mimoriadne bolestivý zásah do storočných právnych a hospodárskych vzťahov.

V roku 1953 patrila celý ružindolský chotár vo výmere 1 334 ha družstvu. Prvoradou úlohou JRD bolo každoročné splnenie plánov rastlinnej a živočíšnej výroby na 100 %. Napríklad pre vinársku sezónu roku 1950 bol termín zberu hrozna určený zhora (od 18. septembra), pričom gazdovia sa sťažovali, že hrozno je napadnuté chorobou a chcú oberať skôr. Každý, kto si chcel obrať hrozno pred stanoveným termínom, musel podať žiadosť na ONV v Trnave. Podobný byrokratický mechanizmus platil aj pre zabíjačky hospodárskych zvierat – chovatelia potrebovali tzv. zakáľací list, vydávaný až po splnení povinného kontingentu pre verejné zásobovanie.

Najväčšie úniky v plnení kontingentov sa v Ružindole týkali dodávky vajec: plnenie plánu sa v päťdesiatych rokoch pohybovalo len okolo 40–60 %, vajcia sa väčšinou predávali po dedine na čiernom trhu. Inštruktor ONV vo svojej správe z roku 1952 konštatoval, že

„ojedinelé ťažkosti sa vyskytujú pri plnení dávok živočíšnej výroby zavinené špekuláciou majetnejších dedinských roľníkov". Plány kontingentov sa začali dôslednejšie plniť až v šesťdesiatych rokoch, po rozsiahlej prestavbe hospodárskych priestorov a mechanizácii výroby.

Rozvoj JRD a jeho hospodárske výsledky

Pri vzniku disponovalo JRD len dvoma traktormi a hodnota strojových zariadení dosahovala 153 000 Kčs. O 25 rokov neskôr, v roku 1974, táto hodnota predstavovala 5 110 380 Kčs, keď JRD vlastnilo 28 traktorov, 7 obilných kombajnov, dve osobné autá a 5 motocyklov. Celkový majetok JRD sa pri 25. výročí jeho vzniku odhadoval na takmer 36 miliónov korún.

Pôvodne sa na družstve pestovalo až 23 druhov poľnohospodárskych plodín, postupne sa od ekonomicky neefektívnych upúšťalo. Najväčšie výnosy dosahovalo JRD pravidelne z kukurice, jarného jačmeňa, pšenice a cukrovej repy. V roku 1966 bolo JRD Ružindol vyhodnotené Radou ONV v Trnave ako druhé najlepšie v poľnohospodárskom úseku v celookresnej socialistickej súťaži.

Obr.č.17: Siatie zeleniny na poličku za domov. Ružindol, 2010, foto: M. Plecho, archív autorky

Zlúčenie JRD a zánik samostatného hospodárenia

V roku 1975 boli JRD Ružindol a Borová prinútené zlúčiť sa s ďalšími šiestimi okolitými družstvami do novovzniknutého JRD 1. mája v Trnave, obhospodarujúceho takmer 6 000 ha poľnohospodárskej pôdy. Ružindolské JRD, ktoré na rozdiel od väčšiny okolitých súborov veľmi dobre prosperovalo, o toto zlúčenie nestálo. Tlaky hospodárskych a politických orgánov na koncentráciu výroby však boli rozhodujúce. Ružindolčania sa tak na 18 rokov stali súčasťou jedného z najväčších poľnohospodárskych komplexov v okrese Trnava.

9. Vinohradníctvo, pôda a kultúrna krajina (na príklade malokarpatského regiónu)

Prípadová štúdia č.2

Úvod: vinohradníctvo ako kultúrna a krajinná hodnota

Vzťah človeka k pôde patrí k najhlbším vrstvám každej agrárnej kultúry. V malokarpatskom regióne tento vzťah nadobudol zvlášť výraznú podobu – pôda tu nebola len výrobným prostriedkom, ale aj nositeľom identity, spoločenského postavenia a kultúrnej pamäte. Vinohradníctvo, najstarší špecializovaný odbor poľnohospodárstva zameraný na pestovanie viniča hroznorodého a výrobu vína, sa v tomto regióne stalo primárnym zamestnaním obyvateľov po viac ako tisíc rokov a formovalo krajinu, architektúru, spoločenský život aj duchovnú kultúru v nevídanej miere.

Slovensko predstavuje svojou polohou severnú hranicu rentabilného pestovania viniča hroznorodého v Európe. Jeho pestovanie sa sústredilo na stráňach pohorí a na úbočiach kotlín južného pásma územia, kde nadväzuje na produkčné oblasti susedných krajín – Moravy, Rakúska a Maďarska. Malokarpatská oblasť zaujíma v tomto pásme osobitné miesto: predstavuje región s najdlhšou kontinuálnou vinohradníckou tradíciou na Slovensku a zároveň región, kde sa vinohradníctvo rozvinulo do formy mestskej kultúry – na rozdiel od vidieckych oblastí so záhumienkovým charakterom pestovania viniča.

Táto prípadová štúdia sleduje vzťah vinohradníctva a pôdy v malokarpatskom regióne v troch rovinách: historickej (od stredoveku po 20. storočie), materiálnej (pracovný cyklus, nástroje, stavby) a kultúrno-symbolickej (právo, zvykoslovie, identita miesta). Jej cieľom je poskytnúť oporu pre tematické kultúrne mapovanie tohto regiónu ako príkladu živej agrárnej kultúry s európskym presahom.

Pôda a prírodné podmienky ako základ vinohradníckej krajiny

Malokarpatský vinohradnícky región sa rozkladá na juhozápadných svahoch pohoria Malé Karpaty od Bratislavy po Horné Orešany. Geologické a pôdne podmienky tohto terénu – vápencové a bridlicové podložie, štrkovito-hlinité pôdy na svahoch – vytvárajú ideálne podmienky pre pestovanie viniča, ktorý dokáže zakoreniť aj niekoľko desiatok metrov do hĺbky a využiť minerálne zloženie podložia. Práve táto symbióza konkrétnej pôdy a konkrétnej odrody dáva vínam z jednotlivých tratí v rámci regiónu ich nezameniteľný charakter.

Obr.č.18: Vinič hroznorodý, Horné Orešany, foto: archív autorky

Vinohrady sa zakladali na slnečných stráňach nevhodných na pestovanie iných plodín. Strmost' terénu bola výzvou: vinohradníci budovali terasy, ukladali vyberaný kameň do násypov nazývaných rúny, ktoré slúžili ako prirodzené ploty oddelujúce vinice jednotlivých vlastníkov. Tieto kamenné štruktúry, ako aj samotné terasovanie svahov, sú dodnes čitateľné v krajine ako pamäť stáročnej ľudskej práce a premeny prírodného priestoru na kultúrnu krajinu.

Geografická diferenciácia v rámci malokarpatského regiónu sa odráža aj v charaktere produkcie. Zatiaľ čo centrálna časť pásu od Svätého Jura po Častú je tradičnou oblasťou bielych vín (rizlingy, veltlín), južný a severný okraj je naopak preslávený kvalitnými červenými vínami – Frankovkou, Modrým Portugalom či Svätovavrincekým. V záhorskej časti regiónu, pri Skalici, je dominantným produktom Skalický rubín. Táto mikroregionálna rozmanitosť v rámci jedného vinohradníckeho celku je výsledkom jemnej diferenciácie pôd, mikroklimy a dlhodobej tradície pestovania konkrétnych odrôd na konkrétnych miestach.

Historický vývoj vzťahu medzi vinohradníkmi a pôdou

Stredoveké začiatky a nemecká kolonizácia

Najstaršia správa o vinohradníctve v malokarpatskej oblasti pochádza z roku 1249 a týka sa Bratislavy. Od 13. storočia sa výroba vína zintenzívnila a skvalitnila, a to najmä zásluhou nemeckých kolonistov, ktorí prichádzali osídľovať vyľudnené oblasti po tatárskych vpádoch roku 1241. Kolonisti z rakúskych krajín a Bavorska priniesli so sebou vyspelé agrotechnické poznanie, dispozičné práva k pôde a právne zvyklosti, ktoré pevne ukotvili vinohradnícku pôdu do osobitého majetkovoprávného rámca odlišného od ostatnej poľnohospodárskej pôdy.

Vinohradnícka pôda sa vyznačovala vyšším ekonomickým výnosom v porovnaní s ornou pôdou a z toho vyplývajúcimi osobitnými právnymi vzťahmi. Vinice vo feudalizme sa delili na poddanské (mešťania, cudzí majitelia, poddaní roľníci), zemepanské a vinice cirkevných inštitúcií (kláštorov a špitálov). Kolektívna správa vinohradníckych oblastí sa opierala o tzv. viničné právo (*ius montanum*), systém riadenia výrobo-organizačných a spoločensko-právných vzťahov prostredníctvom volených orgánov. Ústrednou postavou tejto samosprávy bol viničný majster – richtár viníc, stojaci na čele zboru boženíkov a dozerajúci na pôdu, ochranu viníc, riešenie sporov i odvádzanie dávok.

Rozkvet a krízy: od 16. storočia po fyloxéru

Do začiatku 16. storočia zaznamenalo malokarpatské vinohradníctvo všestranný rozkvet. Pestovanie viniča sa rozšírilo vysoko nad jeho dnešnú hranicu, výroba vína dosiahla objem, ktorý z nej robil dôležitý exportný artikulum. Malokarpatské vína pravidelne smerovali do Budína, Viedne, Prahy, Brna, Krakova a ďalej do severnej Európy. Obchodný záujem o tunajšie víno prilákal aj veľkopodnikateľov európskeho formátu – rodina Fuggerovcov z Augsburgu upravila pivničné priestory hradu Červený Kameň na výrobu a skladovanie obrovského množstva vína.

Priaznivý vývin narušili turecké vojny a stavovské povstania, ktoré spustošili mnohé vinohrady a vyľudnili vinohradnícke obce. Ďalším zlomom bol vzrast produkcie a konzumácie piva od 18. storočia, ktorý oslabil dopyt po víne. Napriek tomu vinohradníctvo zostalo až do revolúcie 1848–1849 jedným z najrentabilnejších odvetví malokarpatského hospodárstva.

Najväčšou pohromou v novodobých dejinách malokarpatského vinohradníctva bola fyloxéra (*Viteus vitifolii*), škodca napádajúci korene viniča, objavená v Bratislave v roku 1882. Kým vo Francúzsku zničila až 80 % všetkých vinogradov, v malokarpatskej oblasti to bolo necelých 60 % plochy – čo bolo stále katastrofálne. Sociálne následky boli obrovské: chudoba vinohradníckych rodín, hľadanie zárobku v iných odvetviach, odchod za prácou do hôr alebo za more. Obnova viníc sa opierala o štepenie domácej révy do odolných amerických podpníkov a o aktívnu úlohu štátu prostredníctvom daňových úľav a zriaďovania tzv. štátnych amerických vinogradov.

Materiálna kultúra vinohradníctva a pracovný cyklus

Vinohradnícky rok: práca a čas

Pracovný cyklus vinohradníka bol rytmickým kolobehom špecializovaných úkonov rozložených do všetkých ročných období. Presné dodržiavanie tohto rytmu bolo podmienkou výsledku – kvalitného vína. Jarné práce začínali strihaním viničných kríkov (rezačka, od februára do konca marca), pokračovali kopaním (kopačka, v apríli) a zatĺkaním nových drevených kolov (štekovačka). Sviatkom sv. Urbana (25. mája) sa tradične začínali zelené roboty – okopávanie, viazanie révy, plenie a striekanie. Tieto práce trvali do sviatku sv. Anny (26. júla), kedy sa vinohrady slávnostne uzatvárali. Jeseň patrila oberačke a spracovaniu hrozna.

Základným pracovným nástrojom pri kopaní bola motyka a jej varianty. V kamenistých malokarpatských svahoch, napríklad v Horných a Dolných Orešanoch, sa kopalo kramplami – dvozubým nástrojom umožňujúcim prácu v ťažkom teréne, kde sa pôda nesmela drobníť, pretože hrudy a drobné kamene zabraňovali erózii svahu. Vinohradnícky nôž (kriváň, krivák) bol nástrojom s oblúkovite zahnutou čepeľou, doloženým na území Malých Karpát od halštatského obdobia (8.–7. storočie pred n. l.) – nálezy z hradiska Molpír pri Smoleniciach predstavujú jedny z najstarších dokladov vinohradníctva na Slovensku vôbec.

Preš, putňa, pivnica: artefakty vinohradníckej kultúry

Lis na hrozno – preš – bol najcennejšou a najnákladnejšou súčasťou inventára vinohradníka. Na území Slovenska sa vyskytovali dva základné typy: kladové lisy (so závažím alebo bez neho, prípadne skrutkové) a vretenové lisy (so spodným alebo vrchným priťahovaním vretena). V malokarpatskej oblasti, kde prevládala väčšia a intenzívnejšia produkcia, sa používali rozmerné kladové preše s kamenným závažím; vretenové preše boli určené pre menších vinohradníkov. Drevené preše s bohatou rezbárskou výzdobou sú dodnes uchovávané v zbierkach Malokarpatského múzea v Pezinku.

Putňa – drevená nádoba z dŕžok stiahnutá vrbovými prútmi alebo železnými obručami – slúžila na transport hrozna z vinice do zberných nádob. Na chrbtovej strane mala na západnom Slovensku predĺženú dŕžku s otvorom na uchopenie, na strednom a východnom Slovensku bol rozšírený nižší tvar so zvýšenou chrbtovou stranou. Nosiči putní – putniari – tvorili dôležitú súčasť organizácie oberačiek. Putne sa stali natoľko typickým symbolom vinohradníckej kultúry, že sa objavujú ako motív na erb miest a na ikonografických pamiatkach.

Pivnica tvorila srdce vinohradníckeho domu. V malokarpatskom mestskom type vinohradníctva bola pivnica situovaná priamo pod obytnou časťou domu, pričom lisovňa sa nachádzala medzi obytnou a hospodárskou časťou traktu. Tento architektonický princíp – vsúvanie výrobného priestoru do domu – bol nevyhnutnou odpoveďou na hustú zástavbu malokarpatských miest a zároveň zabezpečoval bezpečnosť produktov a pohodlnosť manipulácie pri predaji. V opevnených mestách malokarpatskej oblasti (Modra, Pezinok, Svätý Jur) tak vznikla osobitá formaestskej vinohradníckej architektúry odlišená od vidieckych pivníc a bŕd v ostatných vinohradníckych oblastiach Slovenska.

Právo, samospráva a sociálna organizácia vinohradníkov

Vinohradníci v malokarpatskej oblasti tvorili špecifickú socioprofijnú skupinu s vlastným právnym rámcom, vlastnými orgánmi samosprávy a vlastnými hodnotami. Viničné právo (*ius montanum*) je jedným z najstarších regulátorov spoločenských vzťahov v stredoeurópskom vinohradníctve. Na našom území ho prvýkrát dokladá právny poriadok kláštora Heiligenkreuz z roku 1319, ktorý sa týka dvoch viníc vo Vajnorochoch. Štatúty viničných poriadkov sa zachovali priebežne od 15. storočia až do začiatku 20. storočia pod rôznymi názvami: viničné regule, horské artikule, správa vinohradská.

Ústrednou postavou viničnej organizácie bol viničný majster (richtár viníc, horný, pereg), skladajúci prísahu na správe panstva alebo pri soche sv. Urbana. Pod jeho vedením pracoval zbor prisažných (boženíci, horníci, portáši), volený každoročne na výročnom zasadaní viničnej obce. Orgán dohliadal na odvádzanie dávok zemepánovi, riešil majetkovoprávne spory, kontroloval a premeriavanie pozemkov viníc pomocou perekej reťaze a vykonával trestnú právomoc v prvej inštancii. Viničné právo upravovalo aj právo viečapu – výčapu vína producentmi (Viecha), ktoré bolo dôležitou súčasťou miestnych ekonomických vzťahov. V niektorých vinohradníckych obciach sa viničné záležitosti podľa tradičných zvyklostí riadili ešte v 40. rokoch 20. storočia.

Vlastníctvo pôdy a viníc bolo v dedinskom a malokarpatskom mestskom prostredí kľúčovým kritériom spoločenského statusu. Sedliaci a gazdovia s väčšou plochou viníc patrili k vrcholu lokálnej sociálnej hierarchie; malí roľníci, hoštáci a bezzemkovia boli odkázaní na nádenícku prácu v cudzích vinohradoch (tovaričstvo, putniarstvo). Táto stratifikácia pretrváva ako kultúrna pamäť aj v súčasnosti, a to najmä v zmysle neformálnej autority a prestíže starých vinohradníckych rodín v jednotlivých obciach.

Kultúrno-symbolická rovina: svätci, zvyky, identita miesta

Sv. Urban – patrón vinohradníkov a symbol vzťahu k pôde

Kultúrnu mapu malokarpatského regiónu nemožno čítať bez pochopenia kultu sv. Urbana, patróna vinohradníkov a vinárov, ktorého sviatok sa slávi 25. mája. Tento dátum je v chronologickom zmysle mimoriadne dôležitý: od sviatku sv. Urbana sa podľa tradície začínali zelené roboty vo vinohrade; zároveň je to čas nestáleho počasia a obávaných jarných mrazov, ktoré mohli zničiť kvitnúci vinič. Vinohradníci vzývali sv. Urbana o ochranu pred mrazom a búrkou – a ak ich napriek modlitbám postihla kalamita, vybíjali si hnev na jeho sochách. Tento ambivalentný vzťah k svätcovi, oscilujúci medzi úctou a reproché, je pozoruhodným dokladom živej ľudovej religiozity prepletenu s agrárnou kultúrou.

Sochy a kaplnky sv. Urbana sú v malokarpatskom regióne dôležitým prvkom kultúrnej krajiny. Stavali sa na okrajoch vinohradov, pri vstupoch do viníc, v strede vinohradníckych areálov. Najstaršie dochované kaplnky pochádzajú z prvej polovice 18. storočia (Stupava 1706, Borský Svätý Jur 1719, Rybník 1707). V obci Horné Orešany stojí dodnes socha sv. Urbana z roku 1911, postavená z peňazí, ktoré posielali vinohradníci do vlasti z Ameriky, kam odišli zárobkovať po zničení viníc fyloxérou – testament hlbokého prepojenia medzi ľuďmi, pôdou a vierou. V Sebechleboch sa dodnes každoročne koná procesie k Urbanovi s krojovaným sprievodom; v nitrianskych Kostol'anoch pod Tríbečom sa striedajú pobožnosti na tekovskej a nitrianskej strane chotára.

Oberačka, vinobranie a kolektívna pamäť

Oberačka hrozna predstavovala vyvrcholenie vinohradníckeho roka – celoročné snaženie sa zbíhalo do niekoľkých dní intenzívnej práce, do ktorej bola zapojená celá rodina, susedia aj najatí pomocníci. Ritálny rozmer tejto udalosti bol výrazný: výskanie pri zdvíhaní plnej putne, trúbenie a strel'ba hájnikov pri ich odmeňovaní, zdobenie posledného voza stuhami a viničnými ratoľest'ami, odovzdávanie venca z viničných listov majiteľovi vinice. Výdatné pohostenie robotníkov po skončení oberočky malo nielen praktický, ale aj symbolický rozmer – scelenie komunity po záverečnom pracovnom akte.

Inštitucionalizovanou formou tohto kolektívneho slávania sa v 20. storočí stalo vinobranie. V roku 1934 zorganizovala mestská rada v Pezinku po prvý raz oberočkové slávnosti ako propagačný deň pezinského vína. Od tých čias sa vinobranie koná každoročne počas septembrových víkendov vo viacerých susediacich vinohradníckych mestách – Modre, Pezinku, Svätom Jure – za účasti tisícok návštevníkov a turistov z celého Slovenska i zo zahraničia. Toto podujatie je zároveň príkladom premeny tradičnej agrárnej kultúry na nástroj regionálneho rozvoja a etnoturizmu.

Transformácie 20. storočia: kolektivizácia a jej kultúrne dôsledky

Socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva v 50. rokoch 20. storočia zasiahla aj malokarpatské vinohradníctvo, hoci s určitými špecifikami. Ľudia boli ochotnejší vzdať sa

ornej pôdy ako viníc, pretože vinohrady predstavovali dôležitý zdroj doplnkového príjmu a spájali ich s rodinnou tradíciou siahajúcou generácie do minulosti. V niektorých lokalitách vlastnili strední roľníci ešte v druhej polovici 50. rokov takmer 70 % pôdy nezaradenej do JRD práve preto, že šlo prevažne o vinohradníckych plochy.

Mechanizácia vinohradníctva v rámci JRD si vyžiadala fundamentálnu zmenu tradičného systému vedenia viniča: drevené koly boli nahradené betónovými stĺpikmi a drôtenkami (vysoké vedenie), čo umožnilo vstup traktorov medzi rady. Táto zmena transformovala krajinu aj kultúru práce – vinohrad prestal byť priestorom individuálnej, ručnej a rytmickej práce a stal sa areálom strojovej produkcie. Záhumienky – malé plochy ponechané vo vlastnej správe družstevníkov – však udržiavali tradičné postupy nažive a plnili dôležitú sociálnu funkciu.

Po roku 1989 prešlo malokarpatské vinohradníctvo ďalšou transformáciou. Privatizácia vinárskych podnikov vytvorila konkurenčné prostredie, ktoré v dlhodobom horizonte viedlo k zvýšeniu kvality produkcie a k nárastu vín vyššej akosti konkurencieschopných aj v zahraničí. Záujem o navrátenie viníc v reštitúcii však nebol taký veľký, ako sa očakávalo. Tí, ktorí sa pustili do podnikania, sa diferencovali na tri skupiny: záhradkárske pestovateľov dorábajúcich víno pre vlastnú spotrebu, drobných vinárskych podnikateľov predávajúcich pod vlastnou značkou, a veľkých oficiálnych výrobcov so zaregistrovanými vinohradmi, prepracovaným marketingom a distribúciou do obchodných reťazcov.

Vinohradníctvo na kultúrnej mape: kľúčové mapovateľné hodnoty

Malokarpatský región ponúka pre tvorbu kultúrnej mapy bohatú vrstvu hodnôt, ktoré sú priestorovo zakotvené a kultúrne signifikantné. V materiálnej rovine ide predovšetkým o krajinné štruktúry: terasovité svahy s vinicami, kamenné rúny ako hranice parciel, vinohradnícke budy a pivnice, sochy sv. Urbana a kaplnky pri vinohradských areáloch. Tieto prvky sú čitateľné priamo v krajine a ich distribúcia v priestore mapuje historické členenie vinohradníctva v regióne.

V nehmotnej rovine sú mapovateľnými hodnotami chotárne názvy tratí (Šajby, Lefte, Mittelberg, Sonnenberg a ich slovenské ekvivalenty), archívne záznamy o viničnom práve a orgánoch vinohradníckej samosprávy, lokálne recepty a technologické tradície výroby vína, miestne legendy viazané na sv. Urbana, pranostiky, piesne a folkloristické záznamy. Jazykové stopy v miestnych názvoch sú mimoriadne cenné: odrážajú vrstvy osídlenia (slovenská, nemecká, maďarská, chorvátska zložka) a etnickú históriu regiónu.

Z hľadiska metodológie kultúrneho mapovania je malokarpatský región modelovým príkladom tzv. živej kultúrnej krajiny – nie statického pamäťového priestoru, ale dynamického prostredia, kde sa historické vrstvy prelínajú so súčasnými praktikami. Malokarpatská vínná cesta, Deň otvorených pivníc a ďalšie enoturistické podujatia sú dôkazom, že tradičná kultúra vinohradníctva našla v 21. storočí novú inštitucionálnu formu, ktorá ju uchováva a zároveň sprístupňuje verejnosti.

Obr. č. 19: Sv. Urban, patrón vinohradníkov a vinárov, Smolenice, 2020, archív autorky.

Vzťah medzi vinohradníkmi a pôdou v malokarpatskom regióne predstavuje jeden z najkomplexnejších modelov agrárnej kultúry na Slovensku. Pôda tu nebola len výrobným prostriedkom, ale nositeľom právnych nárokov, spoločenskej prestíže, rodinnej pamäte a kultúrnej identity. Vinohradníctvo formovalo krajinu (terasovanie svahov, vinohradnícke budy, pivnice), právo (viničné právo a samospráva), sociálnu organizáciu (putniari, tovarichári, vincúri) aj duchovný život (kult sv. Urbana, obaračkové slávnosti, pranostiky).

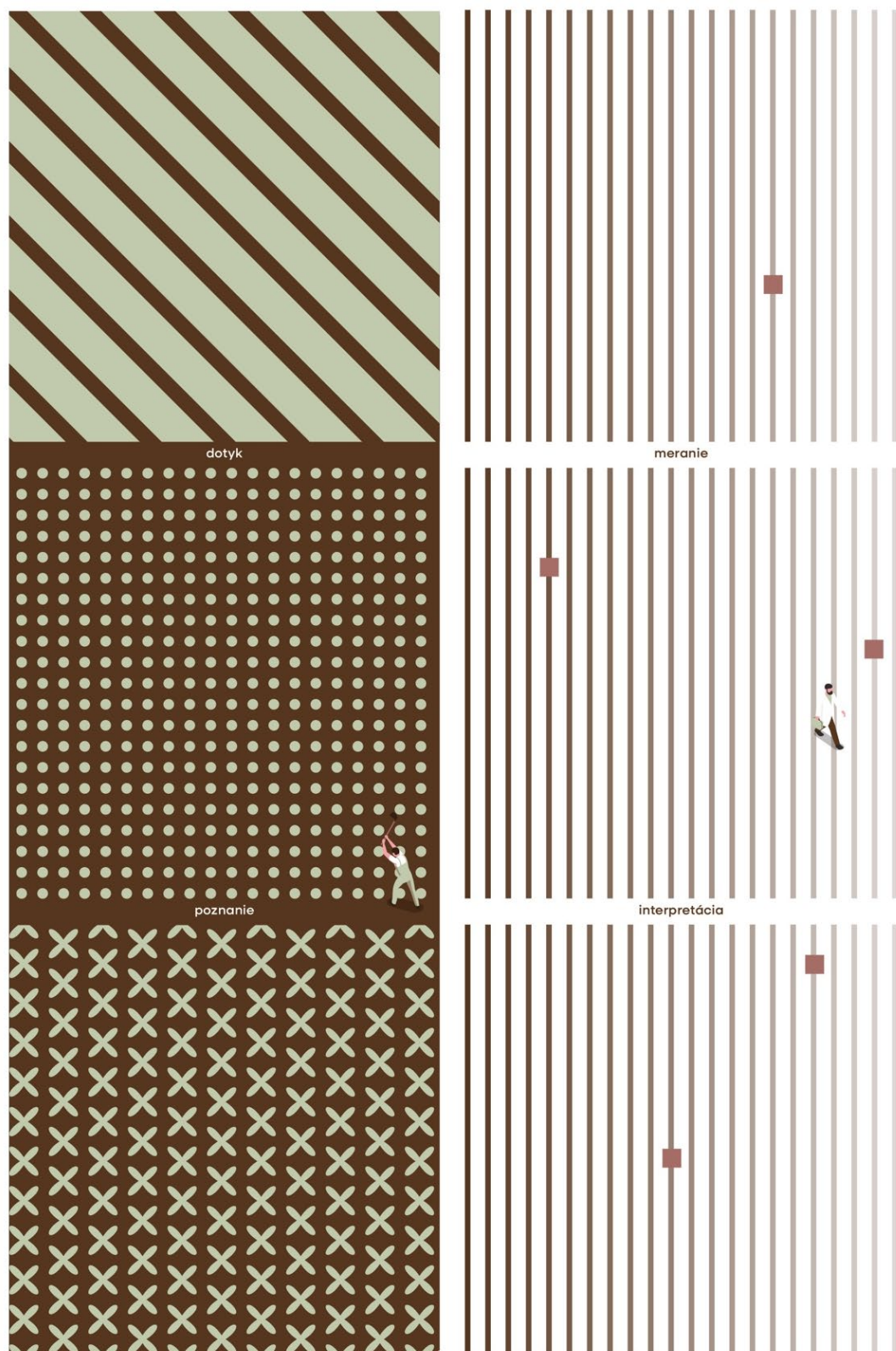
Túto vrstvovitosť je dôležité zachytiť aj na kultúrnej mape – nielen ako súbor fyzických pamiatok, ale aj ako sieť vzťahov medzi miestami, ľuďmi a praktikami, ktoré sa historicky menili, ale zachovávali si svoju vnútornú logiku. Malokarpatský región tak môže slúžiť ako príkladová štúdia pre mapovanie vinohradníckej kultúry v európskom kontexte: ako región, kde sa stretávajú stredoeurópske agrárne tradície s mestskou kultúrou, kde je pôda stále živou hodnotou a kde víno zostáva symbolom miesta, histórie a identity.

10. Syntéza: Kontúry kultúrnej mapy pôdy Slovenska na základe key studies

Tematické vrstvy kultúrnej mapy pôdy

Na základe analýzy kľúčových štúdií možno sformulovať nasledujúce tematické vrstvy kultúrnej mapy Slovenska zameranej na pôdu, agrárnu etnografiu a prácu na pôde. Každá vrstva má priamu oporu v identifikovaných key studies.

- Vrstva 1 – Typy hospodárskych sústav a oševné postupy: prielohové, dvojpoľné a trojpoľné hospodárenie v regionálnej distribúcii (Urbancová 1960, 1970; Podolák 1965; Slavkovský 1998, 2002)
- Vrstva 2 – Orné náradie a technológia obrábania pôdy: distribúcia radla a pluhu, ťažné zvieratá, bránenie, hnojenie (Slavkovský 1988, 2009; Podolák 1965; Hyčko 1967)
- Vrstva 3 – Regionálna diferenciácia pestovaných plodín: obilniny (pšenica, raž, jačmeň, ovos, proso), strukoviny, okopaniny (zemiaky), technické plodiny (ľan, konopa), vinič (Slavkovský 1998; Podolák 1965, 2003; Urbancová 1975; Slobodová Nováková 2009)
- Vrstva 4 – Získavanie pôdy: kľčovanie, žiarenie, kopaničiarska kolonizácia, vznik lazov (Priečko 2003, 2015; Slavkovský 2009; Podolák 2003)
- Vrstva 5 – Pasienková a lazová pôda: chov hospodárskych zvierat na horskej pôde, využívanie pasienkov a lúk (Podolák 1982, 2003; Priečko 2015)
- Vrstva 6 – Pôda vo vinohradníctve: malokarpatský a tokajský región, história vinohradníckej kultúry a vzťahu k viničnej pôde (Slobodová Nováková 2009)
- Vrstva 7 – Symbolická a rituálna dimenzia vzťahu k pôde: magické praktiky pri orbe a sejbe, zvyky spojené s poľnohospodárskym kalendárom, vzťah k pôde ako k živej bytosti (Slavkovský 1988, 2009; Podolák 2003)
- Vrstva 8 – Transformácia vzťahu k pôde v 20. storočí: pozemková reforma, kolektivizácia, deprivatizácia pôdy a postsocialistická transformácia (Slavkovský 2002; Priečko 2003; Slobodová Nováková 2009)

Geografická štruktúra kultúrnej mapy pôdy

Geografická analýza key studies umožňuje identifikovať nasledujúce kultúrno-geografické typy v rámci kultúrnej mapy pôdy Slovenska. Podunajská nížina a Záhorie sa vyznačujú intenzívnym obilnárstvom na úrodných černozemiach a illimerizovaných pôdach.

Túto oblasť charakterizuje trojpoľné hospodárenie, pestovanie pšenice a kukurice, rozvinuté vinohradníctvo. Malokarpatský región vykazuje vinohradnícku kultúru viazanú na sprašové a piesočnato-hlinité pôdy svahov, s dlhou historickou tradíciou siahajúcou do stredoveku. Stredoslovenské kotliny (Žilinská, Turčianska, Zvolenská) sa vyznačujú zmiešanou agrárnou kultúrou s prevahou lúkarsko-pastierskej zložky. Hornaté oblasti (Kysuce, Orava, Podpoľanie) typizuje kopaničiarsko-lazová kultúra s osobitými stratégiami získavania a obrábania horskej, ťažko prístupnej pôdy. Podtatranský a tatranský región je charakteristický minimom ornej pôdy, dominanciou pasienkov a adaptatívnymi kultúrnymi stratégiami (tatranskí nosiči, sezónna práca). Východoslovenská nížina (Košická kotlina, Východoslovenská nížina) vykazuje podobnosti s Podunajskou nížinou, ale s menšou intenzitou poľnohospodárskej kultúry. Tokajská oblasť má špecifickú vinohradnícku kultúru viazanú na vulkanické pôdy úpätia Tokajských hôr.

11. Záver

Projekt PIDVE – Pôda v zrkadle vedy – nachádza v slovenskom etnografickom výskume výnimočne bohatú vedeckú základňu. Analyzované kľúčové štúdie Petra Slavkovského, Jána Podoláka, Viery Urbancovej, Martina Priečka a Kataríny Slobodovej Novákovej spoločne tvoria komplementárny a tematicky bohatý základ pre budovanie kultúrnej mapy Slovenska so špecifickým zameraním na pôdu, prácu na pôde a agrárnu kultúru.

Peter Slavkovský poskytuje najkomplexnejšiu etnografickú syntézu agrárnej kultúry Slovenska, dokumentáciu náradia, technológií a regionálnych variantov pestovania plodín, vrátane priestorovej vizualizácie v Etnografickom atlase Slovenska. Ján Podolák doplnkovo pokrýva poľnohospodársky cyklus v celej jeho šírke, so zvláštnou pozornosťou na pastiersku kultúru a využívanie horskej pôdy. Viera Urbancová prináša historickú perspektívu a dokumentáciu osevných systémov, archaických poľnohospodárskych foriem a ich regionálnej distribúcie. Martin Priečko zachytáva osobitú kultúru práce na marginálnej lazovej pôde v hornatých oblastiach Slovenska. Katarína Slobodová Nováková dokumentuje vinohradnícku kultúru a transformačné procesy v modernom vývoji vzťahu k pôde.

Kultúrna mapa Slovenska budovaná v rámci projektu PIDVE tak môže vychádzať z pevného a dobre doloženého vedeckého základu. Etnografický pohľad na pôdu nie je v rozpore s prírodovedným – naopak, tieto perspektívy sa navzájom dopĺňajú a obohacujú. Pôda je zároveň prírodným zdrojom aj kultúrnym priestorom: tvarovateľná ľudskými rukami, naplnená symbolickými významami, rozdelená sociálnymi vzťahmi a premieňaná dejinami. Práve toto prepojenie je jadrom projektu PIDVE a základom kultúrnej mapy Slovenska.

Zoznam použitej literatúry a prameňov

- BAĎURÍK, Jozef. *Malokarpatské vinohradníctvo v 16. storočí*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1990.
- BOTÍK, Ján a Peter SLAVKOVSKÝ (eds.). *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Zv. I–II. Bratislava: VEDA, 1995.
- DRÁBIKOVÁ, Eva. *Človek vo vinici*. Bratislava: VEDA, 1989.
- FROLEC, Václav. *Tradiční vinařství na Moravě*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1974.
- HORVÁTHOVÁ, Emília a Viera URBANCOVÁ (eds.). *Die slowakische Volkskultur. Die materielle und geistige Kultur*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- KAHOUNOVÁ, Eva. Spoločensko-ekonomické podmienky vývinu vinohradníctva na západnom a strednom Slovensku. *Slovenský národopis*. 1967, roč. 15, č. 4, s. 503–554.
- KAHOUNOVÁ, Eva. *Vinohradnícke stavby a lisy*. Bratislava: VEDA, 1969.
- KAZIMÍR, Štefan. *Pestovanie viniča a produkcia vína na Slovensku v minulosti*. Bratislava: VEDA, 1986.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa (ed.). *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava: VEDA – Slovenská kartografia, 1990.
- MALÍK, Fedor a kol. *Víno Malých Karpát. Krajina, ľudia, tradícia*. Bratislava: Albert Marenčin, 2005.
- NOVÁK, Ján, Ján PODOLÁK, Iveta ZUSKINOVÁ a Milan MARGETÍN. *Po stopách valachov v Karpatoch*. Brno: Tribun EU, 2013.
- NOVÁKOVÁ, Katarína. Vinohradníctvo. In: PODOLÁK, Ján a Katarína NOVÁKOVÁ (eds.). *Ružindol. Vlastivedná monografia obce*. Ružindol: Obecný úrad, 2008, s. 93–100.
- NOVÁKOVÁ, Katarína. *Vinohradníctvo a vinohradníci v procesoch transformácií*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2009.
- NOVÁKOVÁ, Katarína. *Tatranskí nosiči*. IB Tatry: Tatranská Lomnica, 2008.
- PODOLÁK, Ján. *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Bratislava: VEDA, 1982.
- PODOLÁK, Ján. Etnológia na Slovensku v 20. storočí – etapy jej vývoja. In: *Ethnologia Actualis Slovaca*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2003, s. 9–58.
- PODOLÁK, Ján. *Tradičné poľnohospodárstvo na Slovensku*. Bratislava: VEDA, 2003.
- PODOLÁK, Ján a Katarína NOVÁKOVÁ a kol. *Ružindol. Vlastivedná monografia obce*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2009.
- PODOLÁK, Ján (ed.). *Dolná Súča. Vlastivedná monografia obce*. Dolná Súča, 2011.
- PRIEČKO, Martin. Spoločensko-politické zmeny po roku 1948 a ich dopad na spôsob života obyvateľov lazov. 2003.

PRIEČKO, Martin. Sociálna izolovanosť a skupinová identita v lazových oblastiach. 2004, 2006.

PRIEČKO, Martin. *Socioekonomické perspektívy rozptýleného osídlenia na Slovensku (komparácia lokalít Málinec, Nesluša a Valaská Belá)*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015. ISBN 978-80-8105-718-2.

SLAVKOVSKÝ, Peter. *Agrárna kultúra Slovenska. Premeny v čase*. Bratislava: VEDA, 2002. ISBN 80-224-0717-8.

SLAVKOVSKÝ, Peter. Tradičná agrárna kultúra slovenských kolonistov na Dolnej zemi – problém sociálnej a kultúrnej adaptácie. *Slovenský národopis*. 2006, roč. 54, č. 1, s. 103–108.

SLAVKOVSKÝ, Peter. *Slovenská etnografia. Kompendium dejín vedného odboru*. Bratislava: VEDA, 2013. ISBN 978-80-224-1279-7.

SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Katarína a STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ, Rastislava. *Kulinárna kultúra regiónov Slovenska*. Bratislava: VEDA.

SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Katarína a Ladislav LENOVSÝ. Culture – Religion – Ethnicity (Alliance of Identities in the Environment of Foreign Slovak Communities). *Religions*. 2021, roč. 12, č. 10. DOI: 10.3390/rel12100883.

SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Katarína a PETRAKOVIČOVÁ ŠIKULOVÁ, Agáta. *Príbeh modranských lesov*. Modra: Mesto Modra, 2020. ISBN 978-80-570-2085-1.

SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Katarína. Strava ako etnoidentifikačný faktor zahraničných Slovákov na príklade Slovákov v Kanade. *Slavica Slovaca*. 2023, roč. 58, č. 3, s. 569–577.

SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Katarína. *Svätý Urban. Patrón vinohradníkov*. Doľany: Zaex, 2016.

SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Katarína (spoluaut.). *Rodný môj kraj*. 2008–2009.

URBANCOVÁ, Viera. *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava, 1970.

URBANCOVÁ, Viera. K zameraniu slovenskej etnografie v rokoch 1946–1977. *Slovenský národopis*. 1979, roč. 27, č. 1, s. 103–125.

URBANCOVÁ, Viera. Konceptia dejín slovenskej etnografie. *Slovenský národopis*. 1983, roč. 31, s. 57–76.

URBANCOVÁ, Viera a Ján TIBENSKÝ. Matej Bel a slovenský ľud. *Slovenský národopis*. 1984, roč. 32, č. 1, s. 7–36.

URBANCOVÁ, Viera. *Slovenská etnografia v 19. storočí*. Bratislava, 1987.

Zoznam použitých fotografií

Obr. č.1: Okopávanie záhrady za domom ručnou malou motykou. Ružindol, 2007, foto: M. Plecho, archív autorky

Obr. č. 2: Pole s tekvicou pripravené na zber strojom, Ladice, 2012, foto: autorka

Obr. č.3: Cestou na kosenie lúk. Polomka, okr. Brezno, 1958, foto: J. Podolák, inv. Č. AN 008101, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Obr.č.4: Sušenie sena, Ruské okr. Humenné, 1975, foto: J. Podolák, inv. č. AD007163, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Obr.č.5: Cestou pre seno s rebrinovým vozom, Polomka, okr. Brezno – 1958, foto: J. Podolák, inv.č. AN008170, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Obr.č.6: Vozenie hnoja na pole na voze. Dolná Súča okr. Trenčín, 1962, foto: J. Podolák, Inv.č. AN012637, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Obr.č.7: Salaš pod Tatrami, Spišská Belá, Poprad , 1961, foto: J. Podolák, Inv.č. AN011185, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Obr.č. 8: Sťahovanie sena v zime. Belá, okr. Martin – 1962, foto: J. Podolák, inv.č. AN011874, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Obr.č. 9: Orba pluhom so záprahom, Dolná Súča okr. Trenčín, 1963, foto: J. Podolák, Inv.č. AN 020089, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Obr.č.10: Nosenie sena v plachte na chrbte. Polomka, okr. Brezno, 1958, foto: J. Podolák, inv.č. AN 008104, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Obr.č.11: Hrabanie sena, Vyšná Boca okr. Liptovský Mikuláš, 1970, foto: J. Podolák, inv.č. AD 002593, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Obr.č.12: Vyšná Boca okr. Liptovský Mikuláš, 1959, foto: J. Podolák, inv.č. AN014944, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Obr.č.13: Vinohradnícka búda na výrobu a uskladnenie vína. Kostolany pod Tribečom, 2012, foto: autorka

Obr.č.14: Dozretá špaldová pšenica, 2010, Liptovská Teplička, foto: autorka

Obr.č.15: Spoločné pílenie dreva rodinou Huncokárov. Modra-Zochova chata. Archív autorky.

Obr.č. 16: Bača hrá na fujare pred svojim bačovskou kolibou, Badín, okr. Banská Bystrica – 1961, foto: J. Podolák, inv.č. AN 011664, výskumné zbierky - Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

Obr.č.17: Siatie zeleniny na políčku za domov. Ružindol, 2010, foto: M. Plecho, archív autorky

Obr.č.18: Vinič hroznorodý, Horné Orešany, foto: archív autorky

Obr.č.19: Sv. Urban, patrón vinohradníkov a vinárov, Smolenice, 2020, archív autorky.